



Fotó: Everett Collection/imago images

Ferenczi Sándor (ülve, jobbról 2.) Sigmund Freuddal (ülve, balra) és kollégáival körülvéve, 1922.

Orvos határok nélkül

Sigmund Freud kedvenc tanítványa volt: 150 éve született Ferenczi Sándor.

Forradalmasította a pszichoanalízist – és összekülönbözött tanárával.

Mathias Greffrath

A rendkívül tehetséges horvát zenész leküzdhetetlen lámpalázban szenvedett. Egyes szakaszokat, melyeket álmából felébresztve is el tudott játszani otthon, rendszeresen elhibázott nyilvános fellépései során. Már néhány hónapja pszichoanalízisbe járt, de minden felismerés hatástalan volt. „Ez velem is hetekig így ment” – számolt be második analitikusa, Ferenczi Sándor 1920-ban a hágai pszichoanalitikus kongresszuson. Akkor következett be változás, amikor a művésznőnek bevillant egy népszerű dal, és Ferenczi sürgette, hogy énekelje el a dalt. Bevallotta, hogy nővére egyértelmű gesztusokkal kísérte a pikáns dalt. Órákig tartó ellenállás után végül hangosan, a teremben táncolva és kacéran előadta. Csak ekkor jöttek elő az emlékek: az összes apró trauma és testvéri dráma, amely a túlmozgásos, buzgó „kisördögből” jól nevelt, megfélemlített gyereket csinált.

Nem a díványon való beszélgetés, nem az analitikus értelmezései, csak a felszólítás, a színészi játék, az emlékezés és az értelmezés összjátéka oldotta a lelki blokkokat, hozta vissza a tudatba az elfojtott traumákat. Ami ma már sok pszichoterápiás iskolában mindennapos, legyen az testi munka, pszichodráma vagy játék, megingatta az akkori freudi ortodoxiát. Sigmund Freud 25 év együttműködés után hátat fordított a zseniális klinikusnak, Ferenczinek; a végső búcsú kézfogás nélkül történt.

Ferenczi Sándor 150 éve, 1873. július 7-én született tizenkét gyermek közül nyolcadikként. Apja, Fränkel Baruch Krakóból a miskolci iparvárosba költözött, magyarosította a nevét, az 1848-as forradalomban a független Magyarországért harcolt, később könyvesboltot nyitott, amelyhez kis nyomda és hangversenyügynökség is tartozott. Az üzlet az írókból, tanárokból, zenészekből álló helyi liberális értelmiség találkozóhelye volt. Az ifjú Sándor gyerekként órákig ül a polclétrákon, hogy végigolvassa a világirodalmat, korán lélekutazóvá válik: tizenhat évesen hipnotizálja apja tanoncait. Amikor apja meghalt, édesanyja vette át a céget, aki a sok gyerekkel túlterhelt volt. „Mindig azt mondta, hogy meg fogom ölni. Ettől lettem jól nevelt

és engedelmes” – mondja később Ferenczi.

Ferenczi Bécsben tanult orvostudományt. Ezután Budapestre ment, és kórházakban dolgozott neurológusként, epilepsziások, hisztériások és szenilisek mellett. Míg a nála 17 évvel idősebb Freud Bécsben önelemzésében az álmok mechanizmusát vizsgálta, és lerakta a pszichoanalízis alapjait, Ferenczi a pszichiátria felé húzott; a zürichi Burghölzli-ben C. G. Jung asszociációs kísérletei hatottak rá. A svájci pszichiáter révén 1908-ban találkozott Sigmund Freuddal – intellektuális szerelem volt ez első látásra. Alig nyolc héttel első bécsi találkozásuk után Ferenczi „Az aktuálneurózisról és a pszichoneurózisról a freudi kutatások és a pszichoanalízis tükrében” címmel tart előadást a Budapesti Orvosi Társaságban. „A vita hangvétele meglehetősen éles, helyenként kifejezetten személyes jellegű volt” – írja Freudnak. Aki válaszol: „Készséggel elhiszem, hogy derekasan megvédte magát. Csak így tovább.”

A gondolatoktól és elméletektől pezsgő Ferenczi (majdnem) egyenrangú partnere Freudnak, élénkíti a beszélgetőpartnert. Szenvedélyes harcos a pszichoanalitikus tanok terjesztéséért a feszült publicistákkal és a felháborodott orvosokkal szemben. És odaadó tanítvány, aki megszervezi Freud utazásait vagy antik szobrocskákat szerez mesterének budapesti antikváriusoktól. A kettejük közötti levelezésből – 25 év alatt mintegy 2500 levelet váltottak – az is kiderül, hogy Ferenczi égő vágya, hogy olyan atyai barátra találjon, akire felnézhet. A túlradó odaadó megszólításai bosszantják Freudot, ő nem vesz róluk tudomást, lerázza őket – és mégis együtt játszik.

Ferenczi „Pszichoanalízis és pedagógia” című előadását az első salzburgi pszichoanalitikus kongresszuson (1908) átítatja a korszak: a Fin de Siècle kulturális felfordulása és szecessziója, az ifjúsági mozgalom, a nagy változások konkrétum nélküli várakozása, a megcsontosodott konvenciók elleni lázadás. Nemcsak az egyének, „az egész társadalom neurotikus ma” – mondja Ferenczi. A szexualitásról és a tudattalan impulzusokról szóló felvilágosítás „az első forradalom, amely valódi megkönnyebbülést hozna az emberiségnek, míg a politikai forradalmak csak külső hatalmakról, azaz a kényszerítő eszközökről szólnak, amelyek egyik kézből a másikba kerülnek”. Bécsben, Budapesten, Berlinben ekkoriban jöttek létre pszichoanalitikus ambulanciák és szociális intézmények, gyakran a politikai baloldal kezdeményezésére. Ferenczi 1918-ban, Kun Béla demokratikus kormánya alatt a világon elsőként lett a pszichoanalízis professzora.

A fellendülés nem tartott sokáig; a Horthy Miklós kormányzó prefasiszta uralma alatt a pszichoanalitikusokat kizárják a budapesti orvosszakmából. Vadászat indul a zsidók – és a „zsidó pszichológia” – ellen az egyetemeken és sok más helyen. Ez is oka annak, hogy Freud és követői szoroson, hierarchikusan, szigorú belépési szabályokkal szerveződnek a pszichoanalitikus intézetekben. Ferenczi és a későbbi Freud-életrajzíró, Ernest Jones felveti a beavatottak egy csoportjának gondolatát, akiket Freud analizált, és „mesterük királyságát és politikáját őrzik, mint „Nagy Károly paladinjai”. Bár Freud egy kicsit gúnyolódott egy ilyen „Titkos Bizottság” „fiús, talán romantikus elemén”: a felvilágosodásnak is szüksége van szervezetekre, stratégiákra, listákra – és időnként harsányságra és sztárookra.

Ferenczi Freud kedvencének számít, aki nagyra értékelte a magyar analitikus messzire tekintő szellemiségét, például a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* (1924) című művében. Ebben Ferenczi az evolúció ívét követi végig oda-vissza: az emberi orgazmus fizioiogiájától az emlősök őstörténetéig. Az alvásban, a pázási aktusban, az embrionális fejlődésben biológiailag öntudatlan tendencia, hogy az anyaméhen túl az óceánok sós vizébe térjünk vissza. Így a szexuális vonzalomban, akárcsak a halálban, minden élőlényel kapcsolatban állunk.

Freud a nekrológiájában úgy fogja dicsérni ezt a mítoszt, mint az analízis legmerészebb alkalmazását, „amit valaha megkíséreltek”. A merészség azonban Freud számára gyakran túl messzire ment: „Túlságosan elhatalmasodott rajta a gyógyítani és segíteni akarás” – írta, és azt találgatta: „Valószínűleg olyan célokat tűzött ki maga elé, amelyek a mi gyógyító-eszközeinkkel manapság egyáltalán nem érhetőek el”. A kedvenc tanítványa valójában olyan utat követett, amely túlmutatott a freudi analízisen, és alapvető elméleti feltevéseket támadott. Az „aktív analízis”, amelyet Ferenczi oly sikeresen gyakorolt a horvát zenészen, csak az első lépés volt. Ezt követően alapvetően megkérdőjelezte az analitikus eszközöket: a kanapét, a páciensek kizárólag verbális asszociációit, a gyér értelmezéseket, a testi közelség tilalmát.

Ferenczi éppen Freud 75. születésnapján tartott előadásában támadóan „kényeztetésnek” nevezte módszerét: „Az ember tehát úgy jár el, mint a gyöngéd anya, aki addig nem fekszik le este aludni, amíg a gyermekkel át nem beszélte és megnyugtató értelemben el nem intézte az összes lebegő kisebb-nagyobb gondot, félelmet, rossz szándékot, lelkiismereti aggályokat”. Ferenczi terápiás odaadása szélsőséges volt: nehéz betegeket nyaralni vitt, elengedte a honoráriumot. Egy rendkívül gyanakvó, de zseniális pácienssel még „kölcsonös elemzésbe” is bocsátkozott. Az analitikusok közösségében elterjedt a pletyka: Ferenczi hagyta magát megcsókolni a női páciensektől. A „Titkos Bizottság” tagjai aggódó leveleket írtak egymásnak. Freud figyelmeztette: „Képzelve el, mármint, mi lesz a következménye annak, ha közzéteszi technikáját. Nincs az a forradalmár, akit egy még radikálisabb el ne tüntetne a színről. (...) Miért álljunk meg egy csóknál?”



Többről volt szó, mint csókokról. Ferenczi „kényeztető” analízisei Freud neuróziselméletének egyik sarokkövét támadták. Ezek az analízisek mélyebbre hatoltak, és regresszív újraélésekhez, majd a valódi csábítási helyzetek emlékeihez vezettek. Megdöbbentő felismerés volt: „Még a tekintélyes, puritán szellemtől áthatott családok gyermekei is gyakrabban esnek megerőszkolás áldozatául, mint ahogy eddig gondoltuk.” Nem a konstitúció, nem az ösztönstruktúra, nem a fantáziák okozzák a súlyosabb neurózisokat, hanem az elszenvedett valós károk.

Ferenczi 1932-ben a wiesbadeni analitikus kongresszuson ismertette ezeket a tapasztalatokat. Az áldozatok hallgatásával is foglalkozott. Tagadják belső zűrzavarukat, elfojtják szenvedéseiket, és azonosulnak az agresszorral, akinek szeretetét nem tudják elviselni, de nem is akarják elveszíteni. Ez a mély hallgatás Ferenczi megállapításai szerint csak akkor oldható fel, ha a páciens úgy érzi, hogy feltétel nélkül megbízhat a terapeutában. Ehhez a terapeutának meg kell teremtenie a biztonság terét. Ferenczi az analitikus meglátások alapján a bántalmazás témáját a sematikusan eljáró analitikusok „egyre személytelenebb kezelési módszerének” éles kritikájával fonja össze. Ehelyett azt ajánlja, hogy mutassuk meg magunkat olyan kendőzetlenül, amilyenre a páciens esetében számítunk, így oldva fel a páciens gyanakvó ellenállását.

A kongresszusra vezető úton Ferenczi felolvassa Bécsben a mesternek előadását. Freud nem tér ki a szexuális bántalmazás mindenütt jelenlévő voltáról szóló szörnyű üzenetre, és nem bírálja a terápiás rutinokat sem. A botrányt számára a szexuális traumákról szóló elmélete elleni támadás jelenti. Freud ugyanis kutatói pályafutása kezdetén ezeket is valós bántalmazási élményeknek tulajdonította. A hisztérikus páciensekkel szerzett tapasztalatok azonban arra késztették, hogy korrigálja elméletét: Az erotikus bántalmazás „emlékei” gyermeki fantáziák voltak, amelyeket az Ödipusz-konfliktus feldolgozása okozott. Freud megkéri Ferenczi, hogy ne mutassa be a szöveget, és egy évig ne publikáljon semmit. De az továbbra is „jeges és érintetlen” marad, írja Freud a lányának, Annának: „Teljesen visszalépett az etiológiai nézetekhez, amelyekben én hittem és amelyeket 35 évvel ezelőtt elhagytam”.

Ferenczi hidegségének magyarázatát az 1932-ben vezetett klinikai naplójában találjuk: Számvetés Freuddal is, akit azzal vádol, hogy az analízis mint terápia már régen nem érdekli, és a pácienseket „csöcseléknek” nevezi, akik „csak arra jók, hogy anyagilag tartsanak el bennünket”. Abban a keserű felismerésben csúcspontot ér, hogy a Freuddal való barátsága is zűrzavar volt, „hogy csak addig voltam bátor (és képes), amíg (öntudatlanul)

egy másik erőre támaszkodtam, vagyis valójában soha nem voltam »felnőtt«.

És mégis: a libidó „ragadós” (Freud). 1933. március 29-én Ferenczi azt írta tanárának, hogy sürgetik, hogy „végre szakítsak a gyerekes duzzogással, és mintha mi sem történt volna, felvegyem Önnel a kapcsolatot.”. Ugyanebben a levélben azt tanácsolja Freudnak, hogy „használja ki a közvetlen veszéllyel még nem fenyegető helyzetet, és néhány betegével meg Anna leányával utazzon biztos földre, mondjuk Angliába”. Hat héttel később a berlini Opernplatzon egy diák a következő rituális jelszóval dobja lángba Freud írásait: „Az ösztönös élet lélekromboló túlértékelése ellen, az emberi lélek nemességéért!”. Németország könyvtárait, könyvesboltjait, kölcsönkönyvtárait megtisztítják a zsidó pszichoanalitikus „Ungeist”-től. Nem sokkal később, 1933. május 22-én Ferenczi Sándor Budapesten vérszegénységben meghal. Három nappal a halála után Freud így összegez: „Vele eltűnik a régi idők egy nagy darabja”.

A következő években a többnyire zsidó pszichoanalitikusok emigrációja a világ minden szegletébe elviszi a freudi elméletet. De Ferenczi terápiás újításait, az analitikusok önképének kritikáját, sőt személyét általában elhallgatják, cenzúrázzák, tagadják, elfojtják – még a felvilágosodás központjában is az álom mechanizmusai működnek. Ferenczi Klinikai naplója csak 52 évvel halála után jelenik meg.

Ennek ellenére hosszú távon az analitikus „anyai jóságáról” alkotott elképzelése még a freudi miliőben is érvényesült. Ma már nem az ödipális összefonódás konfliktusai, a szexuális elfojtás okozta károk állnak a pszichoterápiás munka középpontjában, hanem a korai hiányosságok, a kötődési zavarok, a nem kívánt vagy „elejtett gyermek”, a valódi bántalmazás. A pszichoanalízis és szociálpszichológia közötti határ gyakran átjárhatóvá válik.

Orvosként nem szabad lemondani – így élezte ki Ferenczi Freudról szóló kritikáját. Nem tartotta magát jó analitikusnak, hiszen időnként kijelentette, hogy hiányzik belőle a női oldal. A pszichoanalitikus alapítói korának e két analitikus hősének drámája azonban mégsem az orvos és a tudós harca: a pszichoanalízisben a megismerés vágya és az emberszeretet nem választható szét. „Együttérzés nélkül nincs gyógyítás” – olvashatjuk Ferenczi naplójában, amelynek ma is felkavaró és még mindig kiaknázatlan a gazdagsága.